

Larysa Semeniuk

Lesya Ukrainka Volyn National University (Ukraine)
ORCID: 0000-0002-6619-9695

Tetiana Danyiuk-Tereshchuk

Lesya Ukrainka Volyn National University (Ukraine)
ORCID: 0000-0002-9677-4929

Народні балади Волині й Західного Полісся в записях Лесі Українки та членів її родини: українсько-польські паралелі

**Folk ballads of Volyn and Western Polissya in the records of Lesya Ukrainka
and her family members: Ukrainian-Polish parallels**

Abstract:

The article highlights research findings of the ballad plots from the folklore repertoire of Volyn and Western Polissia of the end of the 19th century revealed in the records of Lesya Ukrainka and her family members (Mykhailo and Olha Kosach, Olena Pchilka) and also known in close Polish analogues of those days. The ballads, recorded by the Kosachs, are dominated by stories of family relationships and conflicts caused by marriage without love, long-term separation (the topic of incest), and the mother's interference in a marital relationship that leads to murder, poisoning, and other tragic situations. A comparative analysis of ballad variants in two languages allows identifying not only the geographical area of spreading of ballad plots in the folklore of neighbouring nations, the specifics of plots, motifs, images, but also points to the features of the Ukrainian and Polish folklore works interaction on the borderlands. In the ballads, belonging to the International Ballad Fund, the plot-lines about wanderings of a dishonoured girl, the incest-related topics, mother's poisoning of her daughter-in-law and son, about the death of a servant because of his/her mistress' caprices, the wife's murder of her husband are typical and similar to various languages. Ukrainian and Polish versions of the ballad-songs have similar features in the structural components of the lyrics, describing mostly life tragic collisions, everyday situations, dialogues

of the characters, and artistic details. Despite the affinity of plots, images, artistic means of expression, multilingual texts offer different, often radically different ways of resolving personal and family conflicts. In addition, they are often marked with national colouration and reflect the features of local life, the social life realities of the Ukrainians, Poles, and other ethnic groups. The study has revealed that national attribution of the characters, their specific national names (especially in the Polish texts), polarization on the principle of ours/a stranger, a native/foreigner are the most noticeable features. The Ukrainian and Polish plots express mental ethnic stereotypes of folklore carriers, in particular, regarding women's role in family and society.

Keywords: Lesya Ukrainka, the Kosach family, Volyn, Western Polissia, folk ballad, version, plot, Ukrainian-Polish borderland.

Народна балада належить до найбільш поширених жанрів традиційного пісенного репертуару жителів Волині й Західного Полісся. Популярним жанром вона також була й залишається в Польщі. У цьому переконують фольклорні записи з цих теренів, зроблені в ХІХ–ХХ ст. такими знаними збирачами фольклору, як З. Доленга-Ходаковський, М. Костомаров, О. Кольберг, П. Чубинський, Д. Булгаковський, О. Малинка, К. Квітка, Ф. Колесса та К. Мошинський. Частина з них увійшла до видання українських народних балад, упорядкованого О. Деєм та А. Ясенчук¹. До збирання та публікації баладного репертуару Волині й Західного Полісся активно долучилася й Леся Українка та члени її родини – мати Олена Пчілка, сестра Ольга, брат Михайло.

Попри те, що фольклористичний доробок Лесі Українки та її оточення вже не раз ставав об'єктом наукових студій (праці К. Квітки, М. Деркач, П. Одарченка, Л. Яросевич та ін.), народнобаладний пісенний матеріал з теренів українсько-польського пограниччя, збережений завдяки небайдужості відомої родини

---

¹ *Balady. Kokhannia ta doshliubni vzaiemny*, uporiad. O. Dei, A. Yasenchuk (teksty), A. Ivanytskyi (melodii), Nauk. dumka, Kyiv 1987; *Balady. Rodynno-pobutovi stosunki*, uporiad. O. Dei, A. Yasenchuk (teksty), A. Ivanytskyi (melodii), Nauk. dumka, Kyiv 1988.

Драгоманових-Косачів, спеціально не вивчався. Як переконають дослідження Л. Вахніної², такий аналіз особливо важливий в аспекті етнокультурних контактів, адже розташування цих регіонів на перетині різних етнічних культур (української, білоруської, польської) наклало відбиток на їхній пісенний репертуар, зокрема на народнобаладну творчість.

Метою статті є аналіз баладних сюжетів з фольклорного репертуару Волині й Західного Полісся в записах Лесі Українки та членів її родини і близьких польських варіантів задля виявлення особливостей українсько-польської фольклорної взаємодії на пограниччі.

Прикметно, що вже в ХІХ ст. до фіксації та збереження традиційного баладного фонду волинян та поліщуків поряд із українцями активно долучилися білоруські та польські дослідники: З. Доленга-Ходаковський, Р. Зенькевич, О. Кольберг, Д. Булгаковський, М. Довнар-Запольський, пізніше – К. Мошинський та ін. Спостерігаючи за процесом побутування народнопісенної творчості на Волині й Західному Поліссі, українські й польські фольклористи відзначали природний нахил жителів цих країв до виконання пісень гостро драматичного та трагічного звучання. Так, польський письменник і вчений Ю. Крашевський, який тривалий час жив на Поліссі й добре знав його традиційну культуру, звернув увагу на такий факт: коли трапляється нещастя, то переживання поліщука часто висловлюється співом. «Найдивніше, – писав він, – що в ці особливі хвилини печалі жінки, замість того щоб говорити і плакати, неустанно сумно співають»³.

Українська письменниця і дослідниця традиційної культури Олена Пчілка, коментуючи фольклорні матеріали з Полісся

² L. Vakhnina, *Folklor ukraińsko-polskiego pohranychia* [w:] *Hranytsy, kultury y ydentychnosti. Etnolohyia vostochnoslavianskoho pohranychia*, Moskva 2012, s. 254–261; L. Wachnina, *Folklor ukraińsko-polskiego pogranicza (na przykładzie ballady)* [w:] *Polska-Ukraina. Pogranicze kulturowe i etniczne*, Wrocław 2008, s. 227–240.

³ J. Kraszewski, *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*, t. 1, Wilno 1840, s. 139.

і Волині, зазначала: «Те, що записи мої зроблені на Поліссі, надає їм особливого значення, оскільки населення цієї місцевості, що губиться у лісах і віддалених від новіших впливів куточках, краще зберегло стару пісенність»⁴. Серед колядок, записаних Пчілкою, є зразки календарно приурочених пісень-балад.

Запрошуючи Ф. Колессу до збирання і вивчення поліського фольклору, польський дослідник К. Мошинський указував у своєму листі від 28 лютого 1932 року, що в усній поетичній творчості цього регіону можна виявити багато пам'яток «дуже давніх часів»⁵. Це підтвердила їхня спільна фольклорна експедиція на Полісся, матеріали якої склали збірку поліських народних пісень⁶. Помітне місце в ній займають балади.

Знайомство Косачів із волинсько-поліською фольклорною традицією припадає на 80–90-ті рр. ХІХ ст. Записи, зроблені Оленою Пчілкою, Михайлом, Ларисою і Ольгою Косачами, переважно на Звягельщині (в Миропілілі, Жабориці, Полонному) та на Ковельщині (Колодяжне, Білин, Скулин, Волошки та ін.). Ольга Косач-Кривинюк зауважила великий інтерес Лесі Українки до пісенного фольклору краю: «У Колодяжному Леся виконала з деякою допомогою брата Михайла велику етнографічну роботу: записала од різних колодяженських людей та від одної жінки з села Біліня (у нас її звали “Білінкою”, і я не пам'ятаю, як вона звалася) дуже багато пісень»⁷. Сама авторка цих рядків теж цікавилася народними піснями та вела їхні записи. До рукописного збірника 1890–1893 рр., або т. зв. «колодяженського зошита» увійшло дві баладних пісні в записах Ольги та

⁴ Olena Pchylka, *Ukraynyskye koliadky (tekst volynskiy)*, «Kyevskaia staryna», t. 80, nr 1, 1903, s. 154–155.

⁵ *Z lystuvannia Filareta Kolessy*, «Narodna tvorchist ta etnohrafia», nr 4, 1971, s. 56.

⁶ *Muzychnyi folklor z Polissia u zapysakh F. Kolessy ta K. Moshynskoho*, uporiadkuv. ta komentari S. Hrytsy, Kyiv 1996.

⁷ O. Kosach-Kryvyniuk, *Oznaiomlennia Lesi Ukrainky z narodnoiu tvorchistiu* [w:] *T. Skrypka, Spohady pro Lesiu Ukrainku*, u 2-kh t., t. 1, Tempora, Kyiv 2017, s. 128.

шість – у записах Лариси Косач. Про труднощі фіксації таких текстів Леся Українка зізнавалася в листі до М. Драгоманова від 21.XII.1891 р. (2 січня 1892) з Колодяжного. Надсилаючи дядькові «давно обіцяних пісень», вона писала, що їх «справді трудно було дістати, бо вони мало співаються і то більше межі старими людьми»⁸.

Початком 90-х рр. XIX ст. датовані також спільні фольклорні записи Лариси і Михайла Косачів, зроблені, як уточнює К. Квітка, «безпосередньо від волинських селянок і селян»⁹. Цікаву інформацію про це містить «Літературна газета» за 4 квітня 1941 року: «Відомо, що з допомогою свого брата вона [Леся Українка – Л. С., Т. Д.-Т.] збирала пісні та биліни в селах Ковельського і Луцького повітів»¹⁰. Автор замітки (в публікації «Наш кор[еспондент]») міг помилитися з жанровим означенням («билина»); ймовірно, тут ідеться про думи чи балади, які записували Лариса і Михайло Косачі. Згадки про такі записи є в їхній переписці 1890–1894 рр., листах Лесі Українки до М. Драгоманова цього періоду. Так, відомо що Лариса Косач радилася з дядьком щодо записаного разом із братом:

Чи не прийняли б Ви од мене деяких етнографічних матеріалів, може, вони Вам на що здадуться? Бо я їх не вмію до пуття довести. На пробу Міша оце мусить Вам послати скільки волинських «баллад», що я йому диктовала, як він був тут у мене; прийміть їх, коли вони куди-небудь судні (Лист Лесі Українки від 16(28).VII.1891 р. з Євпаторії до Драгоманова М. П.)¹¹.

Серед нині відомих пісенних записів Лариси і Михайла Косачів, чільне місце посідають балади: усього 21 текст, з них

⁸ *Lesia Ukrainka. Lysty 1876–1897, uporiadkuvannia V. Prokip, peredmovna V. Aheievoi, Komora, Kyiv 2016, s. 166–167.*

⁹ *Narodni melodii. Z holosu Lesi Ukrainky zapysav i uporiadyv Klyment Kvitka, ch. I–II, Kyiv 1917–1918, s. 1.*

¹⁰ *Lesia Ukrainka: dokumenty i materialy: 1871–1970, vidp. red. S. Pilkevych, Naukova dumka, Kyiv 1971, s. 355–356.*

¹¹ *Lesia Ukrainka. Lysty 1876–1897..., s. 146.*

20 записано рукою М. Косача та 1 пісня в запису Лесі Українки¹². Про фольклорні вподобання Михайла Косача свідчать не тільки численні записи баладних, історичних та ліричних любовних пісень, а й спроби систематизації та цифрового шифрування фольклорних текстів:

Розігнався я оце мотиви пісень на цифри перекладати та закон знаходити, та поки що нічого не виходить, загайне діло це перекладання, тим то поки одну й переклав, як перекладу більше, то, може, що й удасться закметити (Лист М. Косача від 4 авг[уста] 1890 р. з Колодяжного до Косач О. П. (матері))¹³.

Зокрема йдеться про спосіб подачі варіантів, коли рядки двох пісенних текстів нумеруються відповідно арабськими та римськими цифрами, між однаковими частинами тексту ставиться знак «=», а відмінні фрагменти тексту наводяться повністю.

Частина пісень баладного жанру в записах Михайла Косача згрупована тематично: «Баллада про завоз дівчини» (4 записи, з них 3 – варіанти пісні «Ой у полі, полі коршомка стояла»), «Чари» (4 тексти, два з яких – варіанти пісні «Ой чие ж то поле, широкі загони?») та «Різні баллади» (9 сюжетів). Очевидно, Леся Українка мала намір їх опублікувати, про що йдеться в листі до М. Драгоманова від 5 квітня 1894 р.:

Ви не довольні, що я послала до Ж[итя] і С[лова] такий нецікавий матеріал, але Фр[анко] просив у мене власне сього. Не знаю, чи буде цікаво, як я пошлю туди пісні баладного змісту (теж сирий матеріал, бо довести до пуття я не вмію)? Міша певне міг би написати й краще, але він тепер дуже зайнятий, вчиться до екзаменів, а разом з тим він лаборантом при фізичному кабінеті, так що часу як відмірено (Лист Лесі Українки від 5(17).IV.1894 р. з Києва до Драгоманова М. П.)¹⁴.

¹² Muzei vydatnykh diiachiv ukrainskoi kultury v Kyievi, od. zb. D-2223.

¹³ М. Косач (Mykhailo Obachnyi), *Tvory. Pereklady. Lysty. Zapysy kobzarskykh dum*, uporiad. ta koment. L. Miroschnychenko, nauk. red. M. Sulyma, Komora, Kyiv 2017, s. 275–276.

¹⁴ *Lesia Ukrainka. Lysty 1876–1897...*, s. 279.

Тексти трьох баладних пісень («Чорна хмаройка наступає», «Була вдовойка в кінець села» та «Шла Мар'юся в поле»), що виконувалися під час купальського свята, увійшли до праці «Купала на Волині» Лесі Українки, опублікованої у львівському журналі «Житє і Слово»¹⁵. Письменниця записала їх у селах Колодяжному (№№ 12, 13) та Біліні (№ 18) Ковельського повіту влітку 1890 р. в часі «живого дійства»¹⁶.

Баладні пісні краю записувала також Олена Пчілка. Одну з них – старовинну баладу про дівчину-воячку – вона опублікувала в розвідці «Украинские колядки (текст волинский)», що побачила світ у журналі «Киевская старина» за 1903 рік¹⁷.

Косачам удалося зафіксувати тексти понад 30 баладних пісень, що репрезентують народнобаладний репертуар з теренів українсько-польського пограниччя кінця XIX ст. та дають цінний матеріал для порівняльних студій, виявлення спільного і відмінного у культурних надбаннях сусідніх народів.

Серед балад, записаних Косачами, є пісні з міжнародного баладного фонду (про мандрівку зведеної дівчини, на теми інцесту, про отруєння матір'ю невістки і сина, про вбивство дружиною чоловіка), а також ті, що постали на основі українських суспільних і побутових реалій. З цього погляду слушною видається думка О. Дея, який стверджував: «Сюжети всіх українських балад, у тому числі перейнятих від сусідів, були породжені або «відшліфовані» (якщо йдеться про запозичені) побутовими та історичними обставинами національного життя»¹⁸.

З-поміж баладних пісень про особисті дошлюбні відносини вирізняються сюжети на теми суперництва в коханні, отруєння чарами, втрати дівочого вінка, зведення підмовленої дівчини та ін.

¹⁵ Lesia Ukrainka. *Kupala na Volyni*, «Zhytie i Slovo», t. 1, kn. 2, 1894, s. 276–284.

¹⁶ V. Pokalchuk, *Slidamy Lesi Ukrainky: znaiomstvo z Klymentiiem Kvitkoiu i Olhoiu Petrivnoiu Kosach; Batky Lesi Ukrainky* [w:] *Spohady pro Lesiu Ukrainku*, Dnipro, Kyiv 1971, s. 114.

¹⁷ Olena Pchylka, *Ukrainski koliadky (tekst volynskiyi)*..., s. 152–175.

¹⁸ *Balady. Kokhannia ta doshliubni vzaiemyny*..., s. 13.

На українсько-польському пограниччі поширений сюжет балади про зведення дівчини, в якому, за словами І. Франка, «дівчина показується просто одуреною, ошуканою, або й насильно зганыбленою»¹⁹. Докладний огляд українських, білоруських і польських варіантів сюжету свого часу зробив М. Довнар-Запольський²⁰, а Цезар Нейман опублікував коротеньку розвідку про цю баладу, де через польські і чеські варіанти приводить її до зв'язку з бретонською легендою про Синю Бороду²¹.

Полісько-волинські балади про зведення дівчини в записях М. Косача неоднакові щодо розгортання сюжету: в одних зводителі топить свою жертву, в інших – спалює. Так, з містечка Миропілля Звягельського повіту походить пісня «Ой у полі, полі коршомка стояла», де козак кидає намовлену дівчину «у Дунай глибокий»²². Ще К. Квітка, який присвятив баладам цієї тематики окрему розвідку, зауважив:

Історія, що кінчиться топленням дівчини, характеристична найбільше для поляків (взагалі існують три версії: а) дівчина втонула, б) не втонула, в) кінець неясний). <...> Пісні такого змісту українською мовою існують у північно-західній частині України, але й там вони рідші, ніж пісні, що кінчаться спаленням дівчини»²³.

Численні польські паралелі тексту «o dziewczynie uwiedzonej», наведені у збірнику О. Кольберга «Покуття»²⁴, підтверджують висновок ученого. Тут, як і в волинському варіанті, схожі ситу-

¹⁹ I. Franko, *Zhinocha nevolia v ruskykh pisniakh narodnykh* [w:] I. Franko, *Zibrannia tvoriv*, u 50 t., t. 26, Naukova dumka, Kyiv 1980, s. 220.

²⁰ *Belorusskoe Polese. Sbornyk etnografycheskykh materyalov, sobrannykh M. Dvynar-Zapolskym*, vyp. 1. Pesny pynchukov, Kyev 1895, nr 555 i dodatok III, nr 22.

²¹ *Materiały etnograficzne z okolic Pliskowa w powiecie Lipowieckim. Zebrane przez pannę Z. D., opracował Neiman Czesław* [w:] *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, t. 8, 1884.

²² Музеї в'ядатных дїахив української культури в Києві, од. зб. D-2223, арк. 29–33.

²³ K. Kvitka, *Ukrainski pisni pro divchynu, shcho pomandruvala z zvodytelem*, «Povidomlennia Kabinetu muzychnoi etnografii», nr 2, Kyiv 1926, s. 4.

²⁴ O. Kolberg, *Lud...*, m. 30. *Pokucie*, cz. II, nr 22–23.

ації, діалоги: дівчина добровільно погоджується на мандрівку, потім розкажується, зводителю топить її у ставку (рідше – в Дунаї). Часто варіанти схожі навіть деталями. Так, у волинському тексті, записаному М. Косачем, говориться, що зводителю заїхав «з Україноньки», себто, з чужого, іншого краю, бо, як пояснює К. Квітка, «там, де співалися ті пісні, Україною звали сторону, що лежить на схід і південь»²⁵. Подібне бачимо і в польських баладах: зводителю приїхав «z cudzej ukrainy», «z cudzej krainy», «z dalekiej ukrainy»²⁶. Зазвичай польські балади називають конкретні імена персонажів («Kazinka z Jasienkiem», «Jasienko» і «Anusia», «Jaś» та «Marysia» і под.); в україномовних текстах ними виступають дівчина і козак. У класичному польському тексті та в полісько-волинських баладах момент насильства під час намови та втечі відсутній. Польські балади підкреслюють нещирість почуттів зводителя, якого цікавить не дівчина, а її гроші: «nabierz złota dosyć / żeby miał co nosić»²⁷.

Попри схожість українських і польських балад цього сюжетного типу, К. Квітка на підставі мелодичних розбіжностей відкидав їхню генетичну спорідненість:

Не вважаючи на поетичну близькість деяких українських і польських варіантів, я не знайшов між численними і розмаїтими польськими мелодіями до цієї пісні жодної, яку б можна було поставити в генетичний зв'язок з українською²⁸.

Ще один варіант балади в запису М. Косача з Миропілля – пісня «Ой у полі, полі коршомка стояла», де йдеться про підмовлену дочку шинкаря Хайку та її спалення. На думку К. Квітки, «Цей мотив чужий для західно-європейських та польських

²⁵ К. Kvitka, *Ukrainski pisni pro divchynu, shcho pomandruvala z zvodytelem...*, s. 4.

²⁶ *Pieśni ludu polskiego: serya I / zebrał i wydał Oskar Kolberg*, s. 27–71, <https://polona.pl/item/piesni-ludu-polskiego-serya-i-zebral-i-wydal-oskar-kolberg,MTA5MjczODA/8/#info:metadata> [20.11.2020].

²⁷ *Ibid.*, s. 35 [20.11.2020].

²⁸ К. Kvitka, *Ukrainski pisni pro divchynu, shcho pomandruvala z zvodytelem...*, s. 6.

пісень на тему мандрювання з зводителем; на Україні пісні з цим родом катастрофи становлять тип дуже люблений»²⁹. Це спостереження знайшло підтвердження в найбільшому сучасному виданні українських баладних пісень³⁰. Польських варіантів з таким розгортанням дії не виявлено. Однак польські балади пропонують дуже різноманітні варіанти вирішення конфлікту: зводителя, що занапастив дівчину, вбиває погоня (брати скривдженої)³¹; дівчина сама чинить розправу³².

Не менш цікавий варіант балади про зведення дівчини – в запису М. Косача з містечка Мельниці Ковельського повіту, в якому підмовленою героїнею, як і в попередньому, виступає Хайка, проте намовляють її не козаки, а «салдати», що перебувають у корчмі на постої (у польських баладах у ролі звідника часом виступає «mazur»). Така національна атрибуція зводителів може бути ознакою більш пізнього походження балади. Її розв'язка схожа на ту, що притаманна баладам польського походження: солдати топлять Хайку в Дунаї. За зовні окресленою побутовою ситуацією та життєвими трагічними колізіями молоді дівчини незримо проглядають конфліктні моменти на рівні свій / чужий, іноходець. Специфічного національного колориту цій баладі надають рефрени «Ох вей, мамуню, зуд, зуд, ну-ну-ну, / коршомка стояла, та-рі-рі-бом-бом», а також прикінцева заувага записувача: «Далі йде жидівська ламентация прозою, напр. Ой чи не мала ти хати, чи не було в тебе тата?.. і т. і.»³³.

Серед баладних пісень, записаних Косачами, переважають сюжети про родинні взаємини і конфлікти, спричинені одруженням без любові, тривалою розлукою (тема інцесту), втручанням матері у стосунки подружжя, що веде до вбивства, отруєння та інших трагічних розв'язок.

²⁹ Ibid., s. 11.

³⁰ *Balady. Kokhannia ta doshliubni vzaiemyny...*, s. 262–318.

³¹ O. Kolberg, *Pieśni z Podola rosyjskiego w latach 1858 i 1862* [w:] *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, t. 12, 1888, nr 12.

³² O. Kolberg, *Lud...*, m. 38. *Chełmskie*, cz. II, s. 9–10, nr 9.

³³ Muzei vydatnykh diiachiv ukrainskoi kultury v Kyievi, od. zb. D-2223, ark. 29–33.

Лесі Українці належить один із записів народної балади про сватання сина до матері і брата до сестри («Ой з-под того явора»)³⁴. Пісня надзвичайно розповсюджена в Україні, де вона відома як купальська, веснянка, але найчастіше її виконання не обмежувалося певним часом³⁵. Польські паралелі з нотами опубліковані в ряді збірників ХІХ ст.³⁶.

Про увагу Косачів до цієї баладної пісні свідчить один із листів М. Косача до Лесі Українки: «Дядько питається пісні про оженіння матері з сином, але такої я ніде і тині не чув, крім “корабля” і “вдову”, треба цюю хіба йому послати» (Лист М. Косача від 18.VIII.[18]91 р. з Колодяжного до Косач Л. П.).³⁷ А вже за місяць з Дерпта він уточнює в рідних:

Чи послала йому [М. Драгоманову. – Л. С., Т. Д-Т.] Леся пісню про «удову та синів»? Як ні, то хай питається у Кароля варіант цієї пісні: він тим цікавий, що, здається мені, перейнятим з літературного білоруського переказу, так принаймні, на мою думку, показує мова цього варіанту (Лист М. Косача від 18.IX.1891 з Dorpat до О. П. Косач (матері))³⁸.

Текст у запису Лесі Українки має традиційну фабулу: народивши двох синів, удова пускає їх на Дунай і просить сили природи оберігати і годувати дітей; після довгої розлуки вона не впізнає дорослих синів, котрі сватають матір і сестру, а потім

³⁴ *Kolodiazhenski pisni z rukopysnoho zoshyta v zapysakh Lesi Ukrainky ta Olhy Kosach*, faksymilne vydannia rukopysu ta vidtvorennia tekstu, Volyn. obl. druk, Lutsk 2006, s. 61.

³⁵ L. Semeniuk, *Ukrainski narodni balady Zakhidnoho Polissia (zahalmoukrainskyi kontekst i rehionalna svoieridnist)*, RVV «Vezha» VNU im. Lesi Ukrainky, Lutsk 2009, s. 51.

³⁶ O. Kolberg, *Lud...*, m. 30. *Pokucie*, cz. II, nr 35–37; O. Kolberg, *Lud...*, m. 36. *Wołyń*, nr 537; *Materiały etnograficzne z okolic Pliskowa w powiecie Lipowieckim...*, t. 8, nr 128; B. Popowski, *Pieśni ludu ruskiego ze wsi Zalewańszczyzny (Winnickiego pow.)* [w:] *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, t. 8, 1884, nr 10, 21.

³⁷ M. Kosach (Mykhailo Obachnyi), *Tvory. Pereklady. Lysty. Zapysy kobzarskykh dum*, Komora, Kyiv 2017, s. 289.

³⁸ *Ibid.*, s. 298.

самі зізнаються, хто вони насправді і кепкують з удови; це запобігає інцесту. Сюжетне уповільнення дії в баладі досягається завдяки трикратним зверненням удови до сил природи (моря, риби, жовтого піску), дублюванню питань та відповідей героїв. М. Драгоманов, наполягаючи на можливому її зв'язку із солдатськими піснями³⁹, міг спиратися на схожі варіанти із привнесеною московською лексикою: «Ой син матки не берють, / Матка за сина не йдють, / Ой брат сестри не берють, / Сестра за брата не йдють!»⁴⁰.

Один із найбільш оригінальних баладних текстів у запису Лесі Українки – пісня-балада на тему інцесту «Ой у полю корчомка»⁴¹, широко відома в українському, білоруському та польському⁴² фольклорі. Традиційно вона входила в комплекс весняного та купальського календарного циклів і відображала ритуальні моменти поведінки в ці проміжки часу⁴³. Сюжет пісні розгортається у специфічно українських обставинах, місцем події названо корчму. Звичною є й соціальна атрибуція персонажів – шинкарка, наймичка, козак або чумак, на якому «жупан дран», та найменування брата і сестри («Карпів син» і «Карп'янка»). Інші етнічні характеристики персонажів – у подібних польських баладах («*W dole kalinka stojała*»): «*z Krakowa jestem wójtówna*», «*z Krakowa jestem wójtowic*»⁴⁴. Поліська балада в запису Лесі Українки підкреслює моральне недопущення кровозмішання: брата із сестрою, що мимовільно згрішили, не приймають у монастир, від них відвертається ліс зі звіриною та море з рибою; спокуту вони несуть через метаморфозу в квітку братики.

³⁹ *Narodni melodii. Z holosu Lesi Ukrainky zapysav i uporiadyv Klyment Kvitka...*, s. 105–111.

⁴⁰ *Kolodiazhenski pisni z rukopysnoho zoshyta v zapysakh Lesi Ukrainky ta Olhy Kosach...*, s. 61.

⁴¹ *Ibid.*, s. 62.

⁴² O. Kolberg, *Lud...*, m. 30. *Pokucie*, cz. II, nr 32–33.

⁴³ M. Hrymnych, *Z istorii dvokh ukrainskykh balad pro intsest*, «Narodna tvorchist ta etnohrafia», nr 3, 1990, s. 44–45.

⁴⁴ *Pieśni ludu polskiego: serya I / zebrał i wydał Oskar Kolberg*, s. 218 [20.11.2020].

Схожий сюжет із с. Перековичі Ковельського повіту («Була вдова на Подолі» з циклу «Різни балади») в запису М. Косача може відображати більш пізній період функціонування пісні: до інцесту тут не доходить, сестра і брати впізнають один одного, проте їхні життєві шляхи розходяться: «Старші пішли (2) панувати, / А найменший (2) горувати, (2) / Хліба й солі (2) заробляти, (2) / Стару матір годувати»⁴⁵. Інший сюжетний хід бачимо в польських баладах: брат відпускає впізнану сестру та наказує «nie rób darmo nikomu» або пропонує вчинити самогубство⁴⁶.

Аналізуючи польські варіанти балади про шлюб брата з невпізнаною сестрою, Я. Бистронь стверджує, що вона найбільше відома в північній Польщі, звідки перейшла на польсько-білоруське пограниччя. Джерела польської пісні він знаходить у німецькому фольклорі, де ця тема була надзвичайно поширена⁴⁷.

Балада про трагедію слуги, якого покохала пані, широко відома не лише в Україні, а й у білорусів, поляків та інших слов'янських народів. Варіант у запису Лесі Українки («Молодая пані Петруся кохала») має помітку «Луцьке, від Лариси Косач»⁴⁸. Текст збережений не повністю, втрачено 13–16 рядки. До першого рядка пісні Леся Українка подала таку авторську примітку: «Співають теж: Вельможная пані... або Пані пана мала, Петруся кохала». Пісня розгортає сюжет у такій послідовності: залицяння пані до слуги, зрада чоловікові за його відсутності, діалог пані зі слугами, покарання Петруся, побивання пані за коханцем. Пісні притаманний соціально загострений конфлікт, що зумовлений становою нерівністю персонажів. Остання стає причиною трагічного фіналу та викликає сумніви в щирості почуттів пані до слуги, що став жертвою її примхи.

⁴⁵ Muzei vydatnykh diiachiv ukrainskoi kultury v Kyievi, od. zb. D-2223, ark. 29–33.

⁴⁶ *Pieśni ludu polskiego: serya I / zebrał i wydał Oskar Kolberg*, s. 217–223 [20.11.2020].

⁴⁷ J. Bistron, *Piesn o spotkaniu si rodyenstwa* [w:] *Lud*, t. 32, 1934, s. 45.

⁴⁸ Muzei vydatnykh diiachiv ukrainskoi kultury v Kyievi, od. zb. D-2223, ark. 4.

Пісня-балада про пані і Петруся в запису М. Косача з села Старі Кошари Ковельського повіту («Чи чули ви, люде, такої новини») має більш розгорнутий сюжет, порівняно із записом Лесі Українки. Усі структурні компоненти тексту логічно вмотивовані обставинами розгортання драми. У варіанті подано локальну прив'язку події («Чи чули ви, люде, такої новини, / Забито Петруся в Джуранській долині»). Драматизм ситуації поглиблюється спробою Петруся покаятися перед паном та неможливістю виправдати вчинене: «Не буду я тебе в кайдани кувати, / Гей, не буду тобі життя дарувати»⁴⁹.

Паралельні польські тексти з іншими мелодіями та без нот увійшли до збірників О. Кольберга⁵⁰ і З. Рокосовської⁵¹, Вацлава з Олеська⁵². У польській баладі «Wyjechał pan z chartami na pole», на відміну від української, обранець пані – не селянин, а «krawczyk», що послаблює поляризацію героїв та соціальну гостроту конфлікту; соціальний стан пана теж уточнено (переважно він «starosta»), як і ім'я головної героїні («Kasia»)⁵³.

Близькі польські паралелі, записані О. Кольбергом на Поділлі та Холмщині⁵⁴, має балада про вбивство чоловіком жінки за намовою матері, відома в запису М. Косача з Миропілля Звягельського повіту («Мати сина на лвалт оженила»). Різномовні тексти пояснюють причину намови сина до злочину тим, що свекруха невістки «не злюбила», «ne do lubowi newistoczku wzięła»⁵⁵. Мати дає синові докладну пораду, як скарати дружину: «Піди,

⁴⁹ Ibid, ark. 29–33.

⁵⁰ O. Kolberg, *Lud...*, m. 36. *Wołyń*, nr 536; O. Kolberg, *Lud...*, m. 30. *Pokucie*, cz. II, nr 56, 57; O. Kolberg, *Lud...*, m. 38. *Chełmskie*, cz. II, nr 1.

⁵¹ Z. Rokossowska, *Wesele i pieśni ludu ruskiego ze wsi Jurkowszczyzny w powiecie Zwiahelskim na Wołyniu* [w:] *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, t. VII, 1883, s. 171.

⁵² *Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego* / zebrał i wydał Waclaw z Ieska, Lwów 1833, s. 514, nr 32.

⁵³ *Pieśni ludu polskiego: serya I* / zebrał i wydał Oskar Kolberg, s. 84–115 [20.11.2020].

⁵⁴ O. Kolberg, *Pieśni z Podola rosyjskiego w latach 1858 i 1862...*, nr 12; O. Kolberg, *Lud...*, m. 38. *Chełmskie*, cz. II, nr 8.

⁵⁵ O. Kolberg, *Lud...*, m. 30. *Pokucie*, cz. II, nr 180.

сину, на ярмарок пішки, / Купи, сину, дротянії віжки. (2) / Зв'яжи милій і руки, і ніжки. / Купи, сину, дротянку-нагайку, / Та бий жінку з вечора до ранку»⁵⁶. Про такі ж засоби тортур («wołosiani wiżku», «nahajku drotianku») йдеться і в польських баладах⁵⁷. В українській версії сюжету син, усвідомивши скоєне, висловлює протест владній матері і відмовляється ховати сліди злочину. Польська балада завершується намовами матері приховати скоєне та констатацією наслідків драми: «Tak kozak czerez maty stareńku / poteriaw swoju mołodu myłeńku»⁵⁸.

У фольклорному репертуарі поляків та українців на Волині та в Східній Польщі зберігся драматичний сюжет про вбивство жінкою свого чоловіка. Польський дослідник Е. Кухарський вважав цю баладу шедевром середньовічної шляхетської поезії⁵⁹. У полісько-волинському пісенному репертуарі вона менш поширена. В запису М. Косача з Миропілля на Звягельщині («Ой зима, зима та й холодная») жінка, вчинивши злочин, не приховує його: «А жона мужа та й зарізала, / В зеленом саду та й повісила. / А сама ходить, рученьки ломить: / – Ой горе, горе з таким мужем жить, / А іще горійше, як мужа забить»⁶⁰. У класичному польському тексті балади «Stała nam się powina» після повідомлення про те, що «pani pana zabiła», докладно описано, як пані спершу ховає сліди злочину («W ogródku schowała, / rutkę na nim nasiała»), а далі виправдовується перед братами зниклого чоловіка. Не повіривши її аргументам, брати не менш жорстоко карають злочинницю: «Wyjechali za lasy / I tam darli z niej pasy»⁶¹.

За спостереженням Л. Вахніної, поширення цього сюжету

⁵⁶ Muzei vydatnykh diiachiv ukrainskoi kultury v Kyievi, od. zb. D-2223, ark. 29–33.

⁵⁷ O. Kolberg, *Lud...*, t. 30. *Pokucie*, cz. II, nr 180.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ E. Kucharski, «Pani Pana zabiła» jako zabytek średniowiecznej poezji dworskiej, «Pamiętnik Literacki», cz. 28, 1931, s. 349–537.

⁶⁰ Muzei vydatnykh diiachiv ukrainskoi kultury v Kyievi, od. zb. D-2223, ark. 29–33.

⁶¹ *Pieśni ludu polskiego: serya I / zebrał i wydał Oskar Kolberg*, s. 13–26, [20.11.2020].

у фольклорному репертуарі українців «відображає і певні національні риси українських жінок, для яких протягом століть були характерні такі риси, як гордість, впевненість у собі, домінування в родинному оточенні та право приймати рішення, які стосувалися навіть людського життя чи то власного чоловіка, чи коханця»⁶². Ці спостереження стосуються й польського етнічного середовища.

Наведений матеріал переконує в тому, що народна балада як один із найбільш поширених фольклорних жанрів у пісенному репертуарі Волині й Західного Полісся, перебувала в полі фольклористичних зацікавлень Лесі Українки та членів її родини. Тим самим вони прислужилися справі фіксації народнопісенної традиції полісько-волинського краю. Зібраний Косачами в кінці ХІХ ст. матеріал (зокрема, понад три десятки баладних сюжетів різноманітної тематики) засвідчує тематичну різноманітність, виразний національний колорит, близьку спорідненість із польськими баладами пограниччя. Особливу схожість демонструють балади, що належать до міжнародного баладного фонду (про мандрівку зведеної дівчини, на теми інцесту, про отруєння матір'ю невістки і сина, про смерть слуги через примху пані, про вбивство дружиною чоловіка). Українські і польські варіанти пісень подібні структурними компонентами текстів, життєвими трагічними колізіями, побутовими ситуаціями, діалогами персонажів, художніми деталями. Попри спорідненість сюжетів, образів, художньо-виражальних засобів, різномовні тексти пропонують різні, часто кардинально відмінні шляхи вирішення особистих і родинних конфліктів. Окрім того, вони позначені національним колоритом, відображають особливості місцевого побуту, реалії суспільного життя українців, поляків та інших етносів (наприклад, євреїв). Помітною є національна атрибуція персонажів, їх питомо національні найменування (особливо в польських текстах), поляризація за принципом свій / чужий,

---

⁶² L. Vakhnina, *Ukrainsko-polski paraleli u baladi «Oi stalasia novyna»* [w:] *Kyivski polonistychni studii*, t. 19, Kyiv 2012, s. 477–481.

іноходець. Українські та польські сюжети увиразнюють ментальні етнічні стереотипи носіїв фольклору, зокрема в поглядах на роль жінки в родині та суспільстві. У перспективі цей аспект може бути предметом окремого наукового дослідження.

References

- Balady. Kokhannia ta doshliubni vzaiemyny*, uporiad. O. Dei, A. Yasenchuk (teksty), A. Ivanytskyi (melodii), vstup. st. O. Deia, Nauk. dumka, Kyiv 1987.
- Balady. Rodynno-pobutovi stosunky*, uporiad. O. Dei, A. Yasenchuk (teksty), A. Ivanytskyi (melodii), vstup. st. O. Deia, Nauk. dumka, Kyiv 1988.
- Belorusskoe Polese. Sbornyk etnografycheskykh materyalov, sobrannykh M. Dovnar-Zapolskym*, vyp. 1. Pesny pynchukov, Kyev 1895.
- Bistron J., *Piesn o spotkaniu si rodyenstva* [w:] *Lud*, t. 32, 1934, s. 45–67.
- Franko I., *Zhinocha nevolia v ruskykh pisniakh narodnykh* [w:] *Franko I. Zibrannia tvoriv*, u 50 t., t. 26, Naukova dumka, Kyiv 1980, s. 210–253.
- Hrymych M., *Z istorii dvokh ukrainskykh balad pro intsest*, «Narodna tvorchist ta etnografia», nr 3, 1990, s. 38–45.
- Kolberg O., *Pieśni z Podola rosyjskiego w latach 1858 i 1862* [w:] *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, t. 12, 1888, nr 12.
- Kolberg O., *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa...*, m. 36. *Wołyń*, Kraków 1857–1890.
- Kolberg O., *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa...*, m. 30. *Pokucie*, cz. II, Kraków 1857–1890.
- Kolberg O., *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa...*, m. 38. *Chełmskie*, cz. II, Kraków 1857–1890.
- Kolodiazhenski pisni z rukopysnoho zoshyta v zapysakh Lesi Ukrainky ta Olhy Kosach*, faksymilne vydannia rukopysu ta vidtvorennia tekstu, Volyn. obl. druk., Lutsk 2006.
- Kosach M. (Mykhailo Obachnyi), *Tvory. Pereklady. Lysty. Zapysy kobzarskykh dum*, uporiad. ta koment. L. Miroshnychenko, nauk. red. M. Sulyma, Komora, Kyiv 2017.
- Kosach-Kryvyniuk O., *Oznaiomlennia Lesi Ukrainky z narodnoiu tvorchistiu* [w:] *Skrypka T. Spohady pro Lesiu Ukrainku*, u 2-kh t., t. 1, Tempora, Kyiv 2017.
- Kraszewski J., *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*, t. 1, Wilno 1840.
- Kucharski E., «*Pani Pana zabiła*» jako zabytek średniowiecznej poezji dworskiej, «*Pamiętnik Literacki*», cz. 28, 1931, s. 349–537.

- Kvitka K., *Ukrainski pisni pro divchynu, shcho pomandruvala z zvodytelem*, «Povidomlennia Kabinetu muzychnoi etnografii», nr 2, Kyiv 1926, s. 4–31.
- Lesia Ukrainka: *dokumenty i materialy: 1871–1970*, vidp. red. S. Pilkevych, Naukova dumka, Kyiv 1971.
- Lesia Ukrainka, *Kupala na Volyni*, «Zhytie i Slovo», t. 1, kn. 2, 1894, s. 276–284.
- Lesia Ukrainka, *Lysty 1876–1897*, uporiadkuvannia V. Prokip (Savchuk), przedmova V. Aheievoi, Komora, Kyiv 2016.
- Materiały etnograficzne z okolic Pliskowa w powiecie Lipowieckim. Zebrane przez pannę Z. D., opracował Nejman Czesław* [w:] *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, t. 8, 1884.
- Muzei vydatnykh diiachiv ukrainskoi kultury v Kyievi, od. zb. D-2223.
- Muzychnyi folklor z Polissia u zapysakh F. Kolessy ta K. Moshynskoho*, uporiadkuv. ta komentari S. Hrytsy, Kyiv 1996.
- Narodni melodii. Z holosu Lesi Ukrainky zapysav i uporiadyv Klyment Kvitka*, ch. I–II, Kyiv 1917–1918.
- Olena Pchylka, *Ukraynkye koliadky (tekst volynskiy)*, «Kyevskaia staryna», t. 80, nr 1, 1903, s. 152–175.
- Pauli Ź., *Pieśni ludu ruskiego w Galicji*, t. 1–2, Lwów 1838.
- Pieśni ludu polskiego: serya I / zebrał i wydał Oskar Kolberg*, <https://polona.pl/item/piesni-ludu-polskiego-serya-i-zebral-i-wydal-oskar-kolberg,MTA5Mjc zODA/8/#info:metadata>
- Pieśni ludu, zebrał w latach 1861–1891 Zygmunt Gloger. Muzykę opracował Zygmunt Noskowski*, Kraków 1892.
- Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego zebrał i wydał Waclaw z Ieska*, Lwów 1833.
- Pokalchuk V., *Slidamy Lesi Ukrainky: znaiomstvo z Klymentiiem Kvitkoiu i Olhoiu Petrivnoiu Kosach; Batky Lesi Ukrainky* [w:] *Sphoady pro Lesiu Ukrainku*, Dnipro, Kyiv 1971, s. 104–109.
- Popowski B., *Pieśni ludu ruskiego ze wsi Zalewańszczyzny (Winnickiego pow.)* [w:] *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, t. 8, 1884.
- Rokossowska Z., *Wesele i pieśni ludu ruskiego ze wsi Jurkowszczyzny w powiecie Zviahelskim na Wołyniu* [w:] *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, t. VII, 1883.
- Semeniuk L., *Ukrainski narodni balady Zakhidnoho Polissia (zahalnoukrainskyy kontekst i rehionalna svoieridnist)*, RVV «Vezha» VNU im. Lesi Ukrainky, Lutsk 2009.
- Stecki T., *Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym*, t. 1, Lwów 1864.
- Vakhnina L., *Folklor ukrajynsko-polskoho pohranychia* [w:] *Hranytsy, kultury y ydentychnosti. Etnolohyia vostochnoslavianskoho pohranychia*, Moskva 2012, s. 254–261.

- Vakhnina L., *Ukrainsko-polski paraleli u baladi «Oi stalasia novyna»* [w:] *Kyivski polonistychni studii*, t. 19, Kyiv 2012, s. 477–481.
- Wachnina L., *Folklor ukraińsko-polskiego pogranicza (na przykładzie ballady)* [w:] *Polska-Ukraina. Pogranicze kulturowe i etniczne*, Wrocław 2008, s. 227–240.
- Z lystuvannia Filareta Kolessy*, «Narodna tvorchist ta etnohrafia», nr 4, 1971, s. 54–57.